

ДУША — ДАХ БОЖАНСКИ

Срећко Петровић

Епархија шумадијска, Аранђеловац
(petrovic.srecko@gmail.com)

У четвртак, 1. децембра 2016. г., у организацији Светосавске омладинске заједнице Архиепископије београдско-карловачке и Дома омладине Београда, у Клубу Дома омладине Београда одржана је трибина на тему „Схватање душе у хришћанству, исламу и будизму“. Учесници ове трибине били су презвитер доц. др Александар Ђаковац са Православног богословског факултета Универзитета у Београду, др Техран Халиловић из Центра за религијске науке „Ком“, и проф. др Радосав Пушић са Филолошког факултета Универзитета у Београду.

Модератор трибине био је Сергеј Беук, који је најпре поздравио присутне и представио предаваче и, изразивши задовољство због тога што је ова трибина привукла бројну публику, обећао да ће убудуће трибине на религиолошке теме у Дому омладине бити одржаване у већем простору, који би могао да прими већи број људи – будући да је сала Клуба Дома омладине овом приликом била

Дом омладине Београда
СВЕТСАВСКА ОМЛАДИНСКА ЗАЈЕДНИЦА
АРХИЕПИСКОПИЈЕ БЕОГРАДСКО-КАРЛОВАЧКЕ
И ДОМ ОМЛАДИНЕ БЕОГРАДА

ПОЗИВАЈУ ВАС НА ТРИБИНУ

СХВАТАЊЕ ДУШЕ У ХРИШЋАНСТВУ, ИСЛАМУ И БУДИЗМУ

ГОСТИ:
ПРЕЗВИТЕР ДОЦ. ДР АЛЕКСАНДАР ЂАКОВАЦ
(ПРАВОСЛАВНИ БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ, БЕОГРАД)
ДР ТЕХРАН ХАЛИЛОВИЋ
(ЦЕНТАР ЗА РЕЛИГИЈСКЕ НАУКЕ „КОМ“, БЕОГРАД)
ПРОФ. ДР РАДОСАВ ПУШИЋ
(ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ, БЕОГРАД)

ТРИБИНА ЋЕ БИТИ ОДРЖАНА У
КЛУБУ ДОМА ОМЛАДИНЕ (МАКЕДОНСКА 22)
У ЧЕТВРТАК, **1. ДЕЦЕМБРА 2016. ГОДИНЕ**
У 19 ЧАСОВА

www.sobg.rs
www.damonline.org

препуна, да су све столице биле заузете и да је велики број људи стајао, а да није био ни мали број оних који нису успели да уђу у салу већ су трибину пратили из хола.

Уводно излагање, о схватању душе у хришћанству, одржао је презвитер доц. др Александар Ђаковац. Он је своје обраћање започео кратким приказом схватања душе у антици, посебно код старих Грка. Наиме, према ње-

говим речима, у најстаријем периоду јелинске мисли, нпр. у Хомеровским списима, нејасна је представа о души: она се схвата као сенка човека, као нека врста алтер ега, *дајмон*... Код старих Латина било је слично – овом схватању одговарала је старолатинска представа о *џенију*.

Међутим, како је рекао о. Александар, код орфичара и питагорејаца, и касније код Платона (427–347 пре Христа), јављају се другачија виђења, и душа се схвата као неки посебни ентитет, као нешто ваздушасто, нешто што сапостоји са телом... Претрчавајући кроз векове и учења, о. Александар се осврнуо на Стари Завет и библијске представе о души. Појам *нефеш* – старозаветни израз који се уобичајено преводи као *душа*, према старозаветним текстуалним сведочанствима није посебан ентитет, који би нпр. напуштао тело, већ пре потпуни човек, личност. Но, јелинска мисао извршила је утицај на семитску – а могуће је да то није био једносмерни утицај, већ да се дешавало и обрнуто. Можда се већ у раним библијским текстовима налазе сведочанства одређених грчких утицаја – о. Александар је као илустрацију навео случај са Ендорском врачаром која је призвала Самуиловог духа; у познијој старозаветној литератури (насталој од 5. века пре Христа, нарочито у другоканонским књигама) јаснији су и извеснији упливи грчке мисли.

У семитској мисли, *шеол*, место на ком обитавају душе после смрти, схватан је као место прашине, на ком леже кости, где су мртви, односно схватан је као гроб. Концепт загробног живота и награде/казне у старојеврејској мисли није био разрађен: добро и зло добијају се у овом животу, као нпр. код Јова: награде и казне долазиле су човеку у овом животу, не у загробном.

Насупрот овом семитском гледишту, с друге стране, учење о души као посебном нематеријалном ентитету код старих Грка било је општеприхваћено, а негирали су га једино атеисти. У време настанка хришћанства у јелинистичком свету постојао је такорећи консензус по питању постојања душе и по питању њене бесмртности.

Међутим, код најстаријих црквених отаца, који су начелно прихватили јелинско учење о души, додуше са извесним ограничењима, било је значајних отклона од јелинистичких схватања. Тако је Св. Иринеј Лионски (с. 140–202) начелно прихватао тада уобичајено гледиште да је душа бесмртна, али је додао зна-

чајну примедбу: да душа није бесмртна по себи већ по благодати, односно по дару Божијем. Св. Јустин Философ (с. 105–165) и Татијан Сирац (с. 120–180) имали су слична схватања. Св. Макарије Велики (300–391) је још експлицитније изразио ово схватање.

Међутим, поред оваквог разумевања, постојала је међу црквеним оцима и писцима и другачија концепција, која је била резултат отворенијег усвајања јелинистичких гледишта на уштрб библијских. Најкарактеристичнији представник оваквог приступа био је Ориген (185–254), који је прихватио новоплатонизам. Према његовом учењу нематеријалне душе претпостоје, а у паду добијају материјална тела: кроз познање, душе могу поново да се уздигну и ослободе твари како би се вратиле Богу. Оци су његово схватање одбацили, посебно учење о преегзистенцији душа.

Но, током процеса интеракције јелинизма и хришћанства, хришћани су усвојили јелински космолошко-антрополошки концепт који је укључивао учење о бесмртности душе. На различите

начине и са различитим успехом хришћански богослови су покушавали да овај концепт прилагоде хришћанском схватању Бога, света и човека. Ово прилагођавање није било лако и једноставно, пошто је јелинско схватање душе било утемељено на онтолошким претпоставкама космологије и антропологије које су се битно разликовале од хришћанских.

Није био лак егзегетски задатак да се Свето Писмо, настало у оквиру семитске традиције, које је баштинило сасвим другачију онтологију, интерпретацијом усклади са кључним јелинским концепцијама а да се истовремено не разоре темељне откривењске истине, попут оне о апсолутној онтолошкој разлици тварног и нетварног.

Резултат напора хришћанских богослова су два различита приступа овој проблематици. Према првом, распрострањенијем, помирљивијем према јелинским схватањима, душа је посебан ентитет који сапостоји са телом, а који се у тренутку смрти одваја од тела, и према одређеним ауторима на неки начин наставља своје постојање и после смрти тела. Према другом приступу, слабије заступљеном – а некада парадоксално заступљеном и код истих оних аутора који прихватају прво гледиште, сматра се да је душа оно што ми данас називамо личност, сопство, *селф*... сами човек. Не постоји оштра граница између ова два учења, она се кроз

историју хришћанске мисли преплићу и сусрећу, чак и код истих аутора, нпр. код Св. Максима Исповедника (581–662), који истовремено баштини и једну и другу традицију. Све ово проблематику поимања појма душе у хришћанству чини врло сложенем и захтевном, те није лако поједноставити и укратко изложити хришћански концепт душе.

На излагање о. Александра надовезао се др Техран Халиловић, који је говорио о схватању душе у исламу. Према његовим речима, у исламу постоје, условно речено, три главне научне дисциплине које се баве науком о души: *калам* (што је, како је рекао, назив дисциплине која се обично преводи термином *теологија*, мада би тачнији превод био *аилогетика*), филозофија и суфизам. Халиловић се фокусирао на учења исламских филозофа.

Исламска наука о души није пука психологија: она се не бави стањима душе и њеним животом, већ њеним пореклом, надматеријалношћу и вечношћу.

Исламски мислиоци позивају се на курански текст и друга исламска предања. Али се ослањају и на филозофске увиде. Тако је за исламско учење врло значајан мислилац Ибн Сина (Авицена, 980–1037), који је са Аристотелом (384–322 пре Хр.) донекле сагласан у томе да је душа савршенство тела, функционалност тела... Но, према учењу

Ибн Сине, душа је самостално надматеријално биће. Она опстаје након растајања од тела. Тело и душа су два различита бића. Сина за илустрацију односа душе и тела наводи пример птице и кавеза – душа је птица, која постаје слободна тек када се ослободи кавеза (=тела). Душа, с друге стране, настаје са телом, али као надматеријално биће, другачије суштине.

Исламски мислилац Шихабудин Сухраварди (1155–1191) као и Ибн Сина учи о томе да постоје свет интелекта и материјални свет (слично Платону), али уз ова два света додаје и свет имажинације. Душа припада трећем свету, као посредник између прва два света.

Мула Садра (1571/2–1640), још један значајни представник исламске филозофије, прихвата поделу на три света. Садра тврди да постоји могућност да се путује између ова три света, тј да постоји могућност да се материјално биће усаврши и унапреди и постане надматеријално. То је и сврха постојања свих материјалних бића. Према његовом учењу,

материјално и надматеријално не разликују се по суштини, већ по интензитету постојања. Што је биће интензивније, ближе је надматеријалном, и обрнуто. Човекова душа има могућност путовања између три поменута света.

Сви исламски филозофи једногласно тврде да је човекова душа надматеријално биће које не умире ни када се растане од тела. Такође, познато је да сви муслимански мислиоци верују да је душу створио Бог.

Важно питање јесте начин на који исламски филозофи, посебно Мула Садра који је значајно унапредио филозофска истраживања о души, образлажу настанак човекове душе. Ово питање постаје много значајније када упоредимо различите религијске текстове у Курану и предањима из којих се, с једне стране, може закључити да је човекова душа настала пре тела, а, с друге, да је душа створена истовремено с формирањем тела у мајчином стомаку.

На основу иновативних филозофских принципа које је Мула Садра утемељио у својој трансцендентној школи, он износи бројне критике против популарног мишљења из свог времена о томе да надматеријална душа настаје истовремено с настанком тела. У ствари, идеја коју Мула Садра представља у својој филозофији унапређује резултате ранијих исламских филозофа у вези с питањем порекла душе. Он истиче да

човекова душа, као што је наведено у бројним куранским ставкама, настаје из тела и постепено постаје надматеријална, односно развија своју онтолошку вредност.

Према учењу Мула Садре, душа има материјално порекло али надматеријални опстанак – речима др Техрана Халиловића. У закључку је овај предавач нагласио да је према исламском схватању цео материјални свет жив: сагласно куранској објави, Бога славе 7 небеса и земља и све на њима, цео материјални свет, који се креће истом оном циљу ком би човек требало да крене – надматеријалном свету.

Уследило је обраћање проф. др Радосава Пушића. Он је најпре напоменуо да није згодно о тако опширној и значајној теми излагати укратко и поједностављено, будући да поједноставити значи заправо угрозити истину. Није могуће скратити пут ка Богу, истини, себи...

Како је истакао др Пушић, будући да није сачувано ништа што је Буда написао, односно пошто Буда ништа није написао, све што је у будизму записано продукт је будистичких школа, којих је заправо много. У том смислу, питање душе у будизму јесте питање које се везује за два цивилизацијска круга: индијски и кинески. Изворно, ово питање се преплиће са бројним питањима, од којих су најважнија она која се односе на време и тело од

чијих решења и одговора на ова питања зависи и однос према души у будизму.

Како се у будистичком учењу разумеју јаство или сопство, дух, реинкарнација, итд.? Према речима проф. Пушића, одговори на ова питања зависе од тога из ког угла се приступи будизму. Одговори на ова питања зависе од одговора на питање шта је изворно Будино учење.

Учење о метемпсихози, карактеристично за будистичко схватање, није изворно будистичко: оно је најраније зачето у предбудистичкој Индији: пре настанка будизма, у Индији Веда и Упанишада, у ономе што се у литератури од 19. века назива хиндуизмом. Вера у реинкарнацију није својствена само једној вери и једном учењу: она је била позната старим Египћанима, питагорејцима, Платону, постоји такође у хиндуизму...

У вези са тим стоји и чињеница да је према будистичком веровању Буда у тренутку пробуђења, просветљења, имао виђење својих реинкарнација; подобно Платону он је мислио да се душа сећа свог ранијег живота.

Учење о реинкарнацији је на Тибету било заступљено више него у Индији и Кини. У махајана будизму, Буда није историјска личност већ космички принцип, и ту је врло упечатљиво и битно учење о реинкарнацији и *бодисатвама* – које силазе у свет да

спасу људе из зачараног круга рађања. С друге стране, у кинеском будизму концепт душе презет је из даоизма. Даоисти тело описују као симбол, икону: тело је сједињено са умом и душом, а у исто време носи и део пролазне твари... У даоизму Кине човек је јединствено плетиво духа, душе и тела. Таква представа усвојена је и у кинеском будизму.

И будизам Индије и будизам Кине исто гледају на човека: човек је космичка тј. божанска креација, а срце је господар духа, душе и тела. У том контексту, за кинески будизам не може бити речи о томе да нема душе. Напротив, има много душа по кинеском даоистичко-будистичком будистичком виђењу, почев од космичке душе. Душа је тако оно божанско, свето, непоновљиво у човеку.

Кроз историју се развило много различитих будистичких школа и будистичких учења, али сва ова учења су сагласна по питању божанског порекла света и човека. Како је на крају нагласио проф. Пушић, ако пробуди душу у себи, човек налази смисао живота.

По завршетку излагања уследила су питања присутних. Било је занимљиво чути одговоре на питања како се то у ове три велике религијске традиције схвата појам душе. Посебно је било интересантно чути одговор на питање „Како да спасим своју душу?“ Др Халиловић је истакао да, према исламском учењу, пут ка спасењу, односно пут ка Богу води преко стотине, према неким исламским мислиоцима и преко хиљаде степеника, али да су сви сагласни у једном: да је први корак на том путу *воља*, односно опредељење да се крене ка Богу и чини добро. Професор Пушић, који је на трибини представљао будистичко учење, ценећи да – како је рекао – онај ко је поставио питање већ има одговор на њега, као одговор на ово питање прочитао је *Химну љубави* из 1. Коринћанима 13, 1–7, сугеришући да је љубав једина снага која може спасити нечију душу. О. Александар Ђаковац је одговарајући навео библијски цитат – да је за спасење потребна „вера која кроз љубав дела“ (Гал. 5, 6), и образложио тај стих Христовом поуком о две највеће заповести – љубави према Богу и према ближњима, нагласивши да је управо делатна љубав оно што нас води спасењу.

У наставку је било речи о схватању душе али и о неким другим темама: о будистичком храму у Београду који је постојао до 1944. године, о западњач-

ким утицајима на Тибету, непознавању будистичких школа, раздору између шиита и сунита који је интензивирао борбом за нафту итд. Време је једноставно било прекратко да се бар загребе по површини учења о души ових религијских традиција, а чињеница да за једним столом седе и на питања публике одговарају представници различитих религија – што није чест случај код нас – подстакла је присутне да се не држе теме већ да постављају најразличитија питања, и нешто више од два сата, колико је трибина трајала, прошло је муњевитом брзином.

Када сам после скупа у Дому омладине пријатељима, који нису били на трибини, одговарао на питање о чему се причало, у шали сам им укратко рекао следеће: отац Александар, који је представљао хришћанско учење, говорио је о Платону, др Халиловић, који је излагао на тему схватања душе у исламу говорио је о Аристотелу, а проф. Пушић, који је представљао учење будистичких школа о души, читао је Апостол! То ме је навело на мисао да су нам овакви сусрети и разговори на сличне теме веома потребни, и да је упознавање са религијским традицијама и вероучењима нешто на чему би се тек требало радити и чему би требало посвећивати више пажње, између осталог и на оваквим трибинама. □